

הבאת ילדים לתפילה בבית הכנסת

הרב איתמר בן יעקב

- א. הקדמה
- ב. הסגולה שיש בהבאת ילד לבית הכנסת – מעמד הקהלה
- ג. ביאור "ליתן שכר למביאייהן" – על פי השפת אמת
- ד. חינוך הקטנים
- ה. חינוך ילדים לקריאת שמע, תפילה, ברכות וקריאת מגילה
- ו. מניין של ילדים – האומנם?
- ז. הבאת ילד לבית הכנסת בהלכה
- ח. קדושת בית הכנסת
- ט. הקושי בהבאת ילדים קטנים
- י. סיכום ומסקנות

א. הקדמה

נפתח בסיפור. מעשה בראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצ"ל שהגיע להתארח בקהילה באחת מארצות הגולה. לאותה קהילה היה בית כנסת גדול ומפואר. בליל שבת עלה הרב לדרוש, הקהל השתתק והמתין לדברי הרב, אך הרב פתח בצעקות: 'חושך! חושך! אני לא רואה!' אחד המתפללים נזעק: 'כבוד הרב! אני רופא עיניים במקצועי במה אוכל לעזור?' הרב לא התייחס והמשיך לזעוק: 'חושך! חושך! כאן!' לתמיהת המתפללים אמר הרב: 'בוודאי יש כאן תאורה בשפע, ואף עיניי בריאות הן, אבל בית כנסת, מפואר ככל שיהיה, אם אין בו ילדים – זהו חושך גדול. איפה הילדים? אם לא יתרגלו להגיע לבית הכנסת בקטנותם, איך יתרגלו להתפלל בו כשיגדלו?'

סוגיה זו של הבאת ילדים לבית הכנסת נוכחת בקהילות רבות, והיא רבת פנים והשלכות – סגוליות, חינוכיות, הלכתיות והנהגתיות. במאמר שלפנינו ננסה להתחקות אחר שורשי המנהג, מעלתו, עניינו, גדריו וסייגיו.

ב. הסגולה שיש בהבאת ילד לבית הכנסת – מעמד הקהל

המקור לעניין זה של חינוך ליראת שמים על ידי הבאת הילד אל הקודש מופיע בתורה בפרשת הקהל:

הַקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלַמַּעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלַמָּדוּ לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ.

יש להבין מהי המצווה? שכן, בפשטות ילדים מתחת לגיל מצוות אינם חייבים במצוות, ומעל לגיל מצוות כבר אינם בגדר 'טף'? על פי הפשט, מדובר בילדים מתחת לגיל מצוות, אולם בגיל שהם כבר מבינים, שכן התורה מנמקת את הגעתם למעמד במילים: "לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלַמַּעַן יִלְמְדוּ", ואם אינם בני הבנה – כיצד תביא נוכחותם למטרה הזאת? וכך ביאר הרמב"ן על אתר.

אולם חז"ל במסכת חגיגה ג ע"א הסבירו את המצווה בכיוון אחר:

תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידך אנו, ומימיך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש, שבת של מי היתה? – שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. – ובמה היתה הגדה היום? אמרו לו: בפרשת הקהל. – ומה דרש בה? הקהל את העם האנשים והנשים והטף אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? – כדי ליתן שכר למביאייהן. – אמר להם: מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני!

בכיוון זה הלך גם רש"י האומר: "והטף – למה בא? – לתת שכר למביאייהם".

על כך יש להקשות, מדוע יש שכר למי שהביא? האם יש ערך עצמי בעצם ההבאה? וכן, קטנים מאוד, לא זו בלבד שלא יבינו וילמדו, אלא מסתבר שגם יפריעו להוריהם ללמוד ולשמוע, אם כן מה התועלת בהבאתם?

הרמב"ן מבאר:

ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו – הם הטף, כי ישמעו וישאלו, והאבות ירגילום ויחנכו אותם. כי אין הטף הזה יונקי שדים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך, וזה טעם ולמדו ליראה – בעתיד, כי למעלה אמר ולמדו

ויראו. אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג, א), האנשים ללמוד והנשים לשמוע, והטף למה באין, ליתן שכר למביאייהם.

לפי הרמב"ן, מדובר בקטנים שהגיעו לגיל חינוך ומסוגלים לשאול שאלות על העניין, אך קטנים לגמרי אין להביא שהרי הם עלולים להפריע.

אולי ניתן בזה ליישב את תמיהת הרמב"ן על דברי חז"ל המוזכרים ברש"י. גם רש"י הבין שהשכר הוא רק על הבאת הילדים הגדולים, בעוד שבהבאת הקטנים מאוד אין שכר. שהרי אם הקטן חסר סבלנות ומפריע, לא הוא מרוויח ולא הוריו, ואיזה שכר יש כאן.

אולם נראה בהמשך הדברים שיש שהבינו אחרת את הגמרא, שיש עניין להביא גם קטנים יותר ואפילו תינוקות, כפי שיתבאר בהמשך הדברים.

על הגמרא הזאת אומרים התוספות (ד"ה כדי ליתן): "ועל זה סמך להביא קטנים לבית הכנסת".

המקור לדברי התוספות הוא במסכת סופרים:

[ז] וכן היה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שתיים עשרה להשלים, ואחר כך סובלו ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים; וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו, והיה משתחוה לו להתפלל בעדו; ללמדך שהם נאים ומעשיהם נאים, ולבם לשמים. ולא היו מניחין בניהם קטנים אחריהם, אלא היו מוליכין אותן לבתי כנסיות, כדי לחנכן במצות.

[ח] ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה, פתח ואמר, אתם נצבים היום כולכם, טפכם נשיכם, אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר פסיעות, טף למה בא, כדי ליתן שכר למביאייהן. מכאן נהגו בנות ישראל קטנות לבא לבתי כנסיות, כדי ליתן שכר למביאייהן, והן לקבל שכר.

מעניין לציין שבמסכת סופרים כתוב: "מכאן נהגו בנות קטנות לבוא לבתי כנסיות כדי לתן שכר למביאייהן והן לקבל שכר". מעניין שלא רק בנים קטנים מביאים לבית הכנסת אלא גם בנות קטנות. מוכח אפוא שאין המטרה לחנכן לתפילה במניין, שהרי אין אצלן מצוות חינוך להרגילן למניין, שהרי גם כשתהיינה גדולות לא תהיינה חייבות בתפילה במניין, אלא מטרת הגעתן היא לספוג יראת שמים.

האור זרוע קושר את מצוות הקהל והבאת ילדים לבית הכנסת לערך הסגולי שבדבר, על פי המעשה ברבי יהושע בן חנניה שאימו הייתה מוליכה אותו לבית המדרש בהיותו תינוק בעריסה "כדי שיידבקו אוזניו בדברי תורה", וזה לשונו:

ואחר שקרא הולך ש"ץ ויושב על קתדרא וכל התינוקות הולכין ומנשקין לספר תורה כשגללה הגולל. ומנהג יפה הוא זה לחנך את התינוקות למצוות ולזרזם, ודומה לההיא דמסכת סופרים דמסיק לא היו מניחים בניהם קטנים אחריהם אלא היו מוליכין אותם לבתי כנסיות כדי לזרזן במצוות. ביום שהושיבו את ראב"ע בישיבה פתח ואמר אתם נצבים היום כולכם טפכם נשיכם. אנשים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר פסיעות, טף למה בא – כדי ליתן שכר למביאייהן, מכאן נהגו בתולות ישראל קטנות להיות רגילות לבא לבית הכנסת כדי ליתן שכר למביאייהן והן לקבל שכרן עכ"ל מס' סופרים. וגם מחמת שבאים קטנים לבית הכנסת נכנסת יראת שמים בלבם, כדתנן יהושע בן חנניא אשרי יולדתו. ומפרש בירושלמי פרק קמא דיבמות משום שהיתה אימו מוליכתו לביהמ"ד כדי שיידבקו אזניו בדברי תורה והיינו דתנן יהושע בן חנניא אשרי יולדתו.

במשנה במסכת אבות (ב, ח) מובא על רבי יהושע בן חנניה: "אשרי יולדתו" ומביא שם רבי עובדיה מברטנורא:

אשרי יולדתו – מאושר במידות טובות עד שכל העולם אומרים עליו אשרי מי שילדתו. ויש אומרים, על שם שהיא גרמה לו שיהא חכם, שהיתה מחזרת על כל בתי מדרשות שבעירה ואומרת להם בבקשה מכם בקשו רחמים על העובר הזה שבמעיי שיהיה חכם, ומיום שנולד לא הוציאה ערשתו מבית המדרש כדי שלא יכנסו באזניו אלא דברי תורה.

מפירושו השני של הרע"ב נראה שיש ערך להבאת קטנים ביותר, שבכך קול התורה חודר ללבם ומוסיף להם יראת שמים.

אם כן, הרי לנו שיש עניין גם בהבאת קטנים ביותר, ואפילו תינוקות בעריסה, לבית המדרש (ואולי גם לבית הכנסת) בגלל הערך הסגולי שבדבר.

אמנם הרב יעקב לנזר, רב היישוב בני נצרים, בדברים שכתב ושלח לי, העיר על כך שתי נקודות:

א. להבאת עריסת הקטן לבית המדרש קדמו תפילות וברכות של גדולי ישראל ואין סגולה זו עומדת כדבר בפני עצמו. יש כאן מהלך חיים שלם.

ב. משמע שאימו הביאה אותו לבית המדרש, וממילא דאגה לכל צרכיו וכך לא הפריע ללומדים ולא נגרם ביטול תורה עקב כך (שהרי בביטול תורה בוודאי אין סגולה חינוכית).

ג. ביאור "ליתן שכר למביאיהן" – על פי השפת אמת

ביאור נוסף בעניין "ליתן שכר למביאיהן" מופיע בדברי השפת אמת:

וקשה ממה נפשך, אי אין תועלת בזה מה שכר על זה? אך בוודאי גם טף אין חידוש שיוכלו לקבל הארה בנפשותם על ידי התורה הרי הוא אומר "אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלוקיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושוטריכם כל איש ישראל. טפכם נשיכם וגרך אשר בקרב מחניך", אך כי לכל דבר צריכין התעוררות האדם... והכלל כי אין שום דבר נגמר בלי עזר עליון וגם כל המצוות ועבודת האדם, הכל מה' יתברך כמאמר (הפסוק בדברי הימים א כט) "כי ממך הכל ומידך נתנו לך". אך בוודאי יש גם לאדם חלק קצת והוא על ידי הרצון והתעוררות שלו. ואיתא שכר מצווה מצווה, פירוש שגוף המצווה הוא רק שכר מה' יתברך שיוכל לעשותו על ידי איזה רצון שהיה לו, נתן ה' יתברך שכרו שיוכל לעשותה. ועל זה הקושיא: טף למה באין? כי בשכר טירחא שלהם אין תועלת! ועל זה התשובה – לתת שכר למביאיהן, כי טרחת האב ורצונו להמשיך את טפיו לעבודתו יתברך, היא גורמת שכר שיתן ה' יתברך הארה לבניו.

וכן כתב גם בליקוטים:

פירש רש"י ז"ל בני ישראל הטף כו' עיין רמב"ן, והנה מה שהקשה פרעה לשלח הטף מקודם, [דהנה] הפירוש שכתבו חז"ל בהקהל הטף למה באו ליתן שכר למביאיהם, אין מובן, כיון שאין טעם למה שכר? – אולם הפירוש, שיש כח בישראל לעשות מעשה לשם שמים, ונעשה מזה מצווה, והוא ענין תורה שבעל פה דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות, וכתוב חיי עולם נטע בתוכנו זה תורה שבעל פה, וזה שסמכו שם בגמ' חגיגה ובמדרש אלו שתי הדרשות שחידש ר' אלעזר בן עזריה עיין שם.

ובמדרש שאמר משה רבינו ע"ה בנערינו ובזקנינו נלך כי חג ה' לנו, לנו ממש כמו שכתוב תקראו אתם כנ"ל, והנה הטף נכללים באביהם, ועל ידי שעושים האב והאם עמו מצוה נזדכך הבן ונתווסף בו קדושה, אף שאינו בר דעת, וכמו מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, כן חסרון מעשיו

של הבן מצד אונסא [הוא] כמאן דעביד ורצון המביאים אותו הוא כמעשה, וזהו הוא ענין הבאת הטף והוא תורה שבעל פה מצד חכמה הרואה את הנולד כדי להיות הילד מורגל בקדושה וזהו שכתוב בני ישראל שנקראים על שם שבונים בחינת ישראל והוא כנסת ישראל והכל אחד.

על פי דברי השפת אמת יש כמה מעלות בהבאת הילדים לבית הכנסת, גם הבחינה הסגולית – בילד נעשית מצווה והיא פועלת עליו בפנימיותו, וגם הבחינה החינוכית – ילד שגדל בבית שיש בו מסירות לדבר ה' והוריו מתאמצים לשאתו למקום הקודש, השכר, שהוא גם התוצאה של מעשה זה, הוא שהילדים בע"ה ישמעו וילמדו, משום שאהבת ה' והצימאון לדברו יהיו מוטבעים בהם.

לסיכום עד כה: על פי חז"ל משמע שמדובר אפילו בתינוקות קטנים שאינם מבינים כלל, שיש עניין גדול ואפילו מצווה להביאם למעמד ההקהל ואולי גם לבית הכנסת. אך הרמב"ן סובר שמדובר על קטנים שמבינים משהו ולא על תינוקות.

ד. חינוך הקטנים

מצוות חינוך ילדים היא מצווה מורכבת הדורשת אומנות גדולה. אדם מישראל מצווה לגדל את בניו לתורה, כמו שנאמר "ושננתם לבניך". כיצד מצווה זו נעשית? קשה להגדיר בה הגדרות, בניגוד להנחת תפילין וכדומה שיש בה הגדרות מדויקות. מצוות החינוך מתחילה מעת יצירת הוולד, וממשיכה בחינוך המתמיד עד גיל מצוות, וגם אחר כך יש ללוות ולתמוך.

את הקושי בהגדרה נדגים במצווה ללמד את הבנים תורה – "ושננתם לבניך". במשנה במסכת אבות נאמר: "בן חמש למקרא". האם יש חובה ביום ההולדת החמישי להתחיל ללמדו מקרא? ברור שלא. הרמב"ם כותב:

מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל, ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התינוקות.

יש כאן תהליך שמתחיל האב על פי התפתחות הילד, ממשיך אצל המלמד בגיל שש או שבע, ללא הגדרות חד־משמעיות של גיל, התפתחות וכדומה.

באופן דומה, על המשנה באבות ה, כא – "הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה" – מבאר רבי עובדיה מברטנורא:

מערלה ילפינן, דכתיב (ויקרא יט) שלש שנים יהיה לכם ערלים וגו' ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קודש הלולים, שאביו מלמדו צורת האותיות והיכר הנקודות. ובשנה החמישית תאכלו את פרי להוסיף לכם תבואתו, מכאן ואילך ספי ליה כתורא.

הרע"ב מגדיר את גיל התחלת הלימוד בתחילת השנה הרביעית (כשהילד בן שלוש) והמשך מתקדם יותר של הלימוד בשנה החמישית (אחרי שמלאו לו ארבע שנים). כך כותב גם בעל התפארת ישראל: "בן חמש למקרא – כבר התחיל מקרא". אם כן, ההתחלה אינה מוגדרת לגמרי וכנראה נקבעת על פי התפתחות הילד.

חוסר ההגדרה של גיל מדויק לתחילת הלימוד מופיע בפירוש בגמרא במסכת כתובות: אמר רב קטינא: כל המכניס את בנו פחות מבן שש – רץ אחריו ואינו מגיעו. איכא דאמרי: חבריו רצין אחריו ואין מגיעין אותו. ותרוייהו איתנהו, חליש וגמיר. איבעית אימא: הא דכחיש, הא דבריא.

על הדעה הראשונה רש"י כותב: "רץ אחריו – להברותו ולהחיותו. ואין מגיעו – מסוכן הוא למות מרוב חולשו". אך על הדעה השנייה הוא כותב: "חביריו רצין אחריו – להיות פקחין בתורה כמותו". יש שני תירוצים בגמרא: לפי התירוץ הראשון אכן הילד נחלש אך מחכים. אך לפי התירוץ השני יש מצב של "כחיש", וכפי שמסביר שם רש"י: "אל יכניסנו שמסוכן הוא פן יחליש וימות", לעומת מצב של "בריא" שאפשר למלא אותו בתורה.

יוצא שגיל חינוכו של הילד הוא דבר משתנה ועל ההורים לחוש את כוחותיו הפיזיים והנפשיים של ילדם, ולפי זה לקבוע את גיל התחלת הלימוד ועד כמה להעמיס עליו. כך גם גיל הבאת הילדים לבית הכנסת משתנה ואי אפשר להציב כללים, אלא עקרונות שלפיהם מוטל על ההורה לדאוג ולראות כיצד ליישם.

ה. חינוך ילדים לקריאת שמע, תפילה, ברכות וקריאת מגילה

נתבונן במספר מקורות הלכתיים העוסקים בשאלת חינוך הקטנים לקריאת שמע, תפילה, ברכות ומגילה.

לגבי הגיל שבו מחנכים לקריאת שמע אומרת המשנה בברכות:

נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון.

הגמרא שם מבארת שחייב נשים בתפילה נובע מכך שתפילה רחמי נינהו, ורש"י מסביר שמסיבה זו תיקונו חכמים גם לקטנים.

באשר לפטור מקריאת שמע נחלקו הראשונים:

לרש"י מדובר בקטן שהגיע לגיל חינוך, ואף על פי כן פטור מקריאת שמע, משום שאביו איננו נמצא עמו בזמני הקריאה. רבנו תם חולק ומסביר שמדובר בקטן שלא הגיע לחינוך ולכן הוא פטור מקריאת שמע.

לגבי חיוב בתפילה נדחק רבינו תם להעמיד שהכוונה רק לנשים ועבדים ולא לקטנים שנזכרו בתחילת המשנה. וכדבריו משמע ברמב"ם, שבהלכות קריאת שמע פוסק:

נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע, ומלמדין את הקטנים לקרותה בעונתה ומברכין לפנייה ולאחריה כדי לחנכן במצות.

ואילו בהלכות תפילה פוסק: "נשים ועבדים חייבין בתפלה לפי שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא", ולא הזכיר קטנים.

בשולחן ערוך פסק:

קטנים פטורים. לרבינו תם כשלא הגיעו לחינוך; ולרש"י אפילו הגיעו לחינוך, מפני שאינו מצוי אצלו בזמן קריאת שמע בערב וישן בבוקר. וראוי לנהוג כרבינו תם.

ובמשנה ברורה כתב:

(ו) לרבינו תם כשלא הגיע לחינוך – אבל הגיע לחינוך, שהוא כבר שית כבר שבע, חייב אביו לחנכו וכמו בשאר כל המצות וגם שיקראנה בזמן קריאת שמע עם הברכות לפנייה ולאחריה: (ז) כשלא הגיע לחינוך – ומכל מקום פסוק ראשון שבקריאת שמע מצווה על אביו ללמדו משודע לדבר ולא דווקא בזמן קריאת שמע: (ח) ... עיין בב"ח שכתב דאם הוא בן י"ב שנה

לכולי עלמא הוטל על אביו לחנכו בזה: (ט) **וראוי לנהוג** – רצונו לומר אף על גב דמדינא מסתברא כרש"י וכן כתב הגר"א ז"ל, אעפ"כ נכון לנהוג כר"ת וכן משמע מדברי הרמב"ם. אך בתפילה לכו"ע חייב אם הגיע לחינוך כדלקמן סימן ק"ו סעיף ב.

מדברי השולחן ערוך והמשנה ברורה עולה שמגיל חינוך הילד חייב בקריאת שמע, והגיל נקבע לפי יכולתו של הילד. הגיל המינימלי להתחלה הוא גיל 6-7, והמקסימלי (להתחיל ממנו) הוא גיל שתיים עשרה. אמנם גם ילד קטן יותר מתחנך לקבלת עול מלכות שמים בקריאת פסוק ראשון שבקריאת שמע.

לגבי תפילה יש שוני מהותי, שחייב כבר מגיל חינוך, כפי שנראה לקמן.

סיבת ההבדל בין חינוך לקריאת שמע לבין חינוך לתפילה היא כדברי הגמרא שם: "תפילה רחמי ניהו".

לגבי דין תפילה מובא בשו"ע: "וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם". וכותב במשנה ברורה שם: "לחנכם – להתפלל י"ח ערב ובוקר ומ"מ רשאי ליתן להם לאכול קודם תפלת שחרית ואסור לענותם". אם כן, בתפילה ובקריאת שמע החיוב מתחיל מגיל חינוך. יש להדגיש שלא הזכר שצריך לחנכם לתפילה במניין או בבית הכנסת. נראה על פניו וגם מהמציאות שיש לזה התייחסות שונה. הרגל בתפילה אינו הרגל למניין. באשר לגיל שבו מחנכים לברך ברכות מובא שאפשר להתחיל עם הילד לפני גיל חינוך, וכך פוסק השולחן ערוך:

מותר ללמד לתינוקות הברכות כתקנן ואע"פ שהם מברכין לבטלה בשעת הלימוד אבל בשעה שהם מברכין לפטור את עצמן, כיון דבני חינוך הם עונים אחריהם אמן; וכן בשעה שאומרים הפטרה בבית הכנסת.

המשנה ברורה כותב:

לבטלה – ר"ל שלומד הרב עמהם הברכות שלא בזמנן, אפילו הכי מותר להזכיר שם השם ואפילו הרב יכול להזכיר השם כדי ללמד להתניוק הברכות, שהרי ע"כ אנו צריכים ללמוד עמהם כדי לחנכם בלימוד התורה ובקיום המצוות (וכמו דכתיב ולמדתם אותם את בניכם וגו').

יוצא מדבריו שחינוך לברכות מתחיל כבר משעה שידוע לדבר. בפסקי תשובות שם מביא בשם הגר"ע יוסף שלמד מדברי הרא"ה, הריטב"א והשיטה מקובצת בברכות מח ע"א, שהגדר לגיל זה הוא גיל חמש. והרב יהושע נויבירט כותב שמאז שיכול

הקטן לברך הברכה מעצמו בלי עזרה מגדול, היינו גיל חינוך לברכות ואפשר לענות
אמן אחר ברכותיו.

לגבי קריאת המגילה בפורים כתב השולחן ערוך:

(א) הכל חייבים בקריאתה, אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים; ומחנכים
את הקטנים לקרותה... (ו) מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא
מגילה.

ובמשנה ברורה שם:

(טז) מנהג טוב להביא וכו' – כדי לחנכם במצות פרסומי ניסא ומטעם זה
נוהגין הקהל לקרות אלו הפסוקים בקול רם [כדלקמן בסימן תר"צ סעיף
יז] שהם עיקר התחלת הנס וסופו והם איש יהודי. ומרדכי יצא. ליהודים.
כי מרדכי. כדי לעורר הקטנים שלא יישנו ויתנו לבם על הקריאה ומקרין
אותם הפסוקים כדי לחנכם: **(יז) קטנים וקטנות –** ובלבד שלא יביאו קטנים
ביותר שמבלבלין דעת השומעים: **(יח) לשמוע מקרא מגילה –** ועכשיו
בעוונותינו הרבים נהפוך הוא, שלבד שאינם שומעים אלא הם מבלבלים
שגם הגדולים אינם יכולים לשמוע וכל ביאתם הוא רק להכות את המן
ובזה אין האב מקיים מצות חינוך כלל ובאמת מצד מצוות חינוך צריך כל
אב להחזיק בניו הקטנים אצלו ולהשגיח עליהם שישמעו הקריאה וכשיגיע
הקורא לזכור שם המן האגגי רשאי הקטן להכותו כמנהגו אבל לא שיהיה
זה עיקר הבאת הקטן לבית המדרש.

עולה אפוא שיש עניין לחנך את הקטנים לשמוע קריאת מגילה, אך רק מהשלב
שהם מסוגלים להתרכז בקריאה בלי להפריע לאחרים.

ו. מניין של ילדים – האומנם?

התייחסות למניין של ילדים מופיעה אצל הרב משה פיינשטיין, שנשאל אם ראוי
לקיים מניין ילדים מתחת לגיל בר מצווה עם אמירת קדיש וקדושה, כדי להרגילים
לתפילה במניין. הוא כותב שלאמירת דבר שבקדושה נדרשים עשרה בוגרים מן
התורה, ואי אפשר לצורך חינוך לומר את הדברים בצורה המנוגדת לדין תורה. חינוך
לתורה יכול להיעשות רק לפי דין תורה ולא לפי הדמיונות שלנו.

חינוך לתפילה במניין אינו כנטילת לולב וכדומה, שנותנים לקטן לנענע ובזה יוצא
ידי חובת דין חינוך בזכות עצמו. כאן הוא משועבד למניין הבוגרים. אלא שמסתבר

שכשמתקרבים לגיל בגרות, יש להרגילו לתפילה במניין. כפי שהזכרנו לעיל, כך מצאנו במשנה ברורה לגבי דין קריאת שמע, שאפילו לשיטת רש"י הסובר שאין דין חינוך בקריאת שמע – "ועיין בב"ח שכתב דאם הוא בן י"ב שנה לכולי עלמא הוטל על אביו לחנכו בזה". יש גיל שהילד בוגר, הוא אינו זקוק לאחריות של אביו ולכן מתחנך לבד, בגיל כזה צריך להרגילו לקרוא קריאת שמע כמבוגר, ולמרות זאת מניין לא יעשו עד גיל שלוש עשרה. אם כן, הבאת ילד קטן לבית הכנסת אינה מצד החינוך לתפילה במניין, אלא על מנת שיספוג מקדושת המקום ואווירת התפילה.

כאן עולה השאלה כיצד עושים זאת?

ז. הבאת ילד לבית הכנסת בהלכה

בהלכה מובא עניין הבאת ילדים לבית הכנסת לגבי חינוך לכבוד התורה. הרמ"א כותב: ויש שכתבו שמביאים התינוקות לנשק התורה, כדי לחנכם ולזרזם במצות, וכן נוהגין (אור זרוע).

יש חשיבות בהבאת ילד לבית הכנסת מצד כבוד התורה שנוצר על ידי נישוק התורה. נראה מדבריו שאין חשיבות בעצם שמיעת הילד את קריאת התורה, אלא רק בנישוק ספר התורה, שיוצר אצלו יחס של הערצה וכבוד.

הרב יעקב לנזר מביא ראייה לכך שהילד מובא לבית הכנסת לכבוד התורה ולא כדי לשמוע את הקריאה, מפסק השו"ע: "אסור לצאת ולהניח ס"ת כשהוא פתוח, אבל בין גברא לגברא, שפיר דמי". ומסביר המשנה ברורה: "ואפילו איכא עשרה דצייתי לס"ת זולתו וגם הוא כבר שמע קריאת התורה בעשרה אפילו הכי אסור". היציאה באמצע קריאת התורה אינה אסורה בגלל חובת הקריאה אלא מצד כבוד התורה. ואם כן בוודאי אין הילד מובא כדי לשמוע את כל הקריאה שהרי בכך יתבזה כבוד התורה בין אם יישאר ויפריע כשיאבד את סבלנותו בין אם יצא באמצע הקריאה. אלא בוודאי המנהג הוא להביא את התינוקות לנשק את ספר התורה ומיד הם יוצאים ואינם נשארים לקריאה עצמה, היות שאי אפשר לרכוש אהבת תורה ללא שמירה והתחנכות להלכות הקשורות לכבוד התורה.

בבוא הילד לבית הכנסת יש לשים לב איך מתנהגים עמו. הרמ"א כותב: "ואסור לאדם לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת, כדי לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום". היה מקום לחשוב שכדי ליצור רושם חיובי על הילד ושיאהב את בית ה', יש לנשקו ולהראות גילויי חיבה. אולם הרמ"א מחדש שלא כן. הילד צריך לקבל אווירה של יראה מהמקום. אמנם מובא במספר מקומות במדרש ובגמרא שהיו התנאים

מנשקים בבית המדרש תלמיד שעשה מעשה מיוחד, כגון שאמר חידוש וכדו', אך זו נשיקה שאינה נובעת מחיבה פשוטה של אב לבנו או של רב לתלמידו, אלא היא לצורך חינוך ליראת שמים ולאהבת התורה. כך גם בעניין המנהג המוזכר בן איש חי שכותב שיש מנהג שהעולה לספר תורה מנשק בירידתו מן התיבה את ידי רבו ואביו ושאר קרובים שחייב מן הדין בכבודם, וכותב: "שגם זה בכלל מצווה שעושה כן לכבוד השי"ת שציוה אותנו על כבודם". ומוסיף שקרובים שאינם חייב בכבודם, מן הדין לא ינשק ידיהם בבית הכנסת. הבן איש חי מדגיש באותו פרק שאסור לנשק ידי אביו בבית הכנסת וכל המנהג הוא רק כשעלה אביו לתורה, אך לא בגלל כבוד אביו כעניין בפני עצמו. וכך כותב גם הגר"ע יוסף:

לפי זה נראה שהוא הדין להתנשק עם חבירו או קרובו בבית הכנסת, מהטעם האמור, ואין מקום לחלק בזה בין לנשק בניו קטנים, או לנשק קרוב או ידיד שהוא גדול בשנים, שעל כל פנים משום אהבת המקום ומורא שכונה שבמקדש מעט צריך להימנע מזה לגמרי. ולכן המנהג שנהגו קצת אנשים להתנשק עם העולה לספר תורה בסיום קריאתו, אינו נכון על פי ההלכה, וראוי לבטלו.

העולה מדברים אלו שאווירת בית הכנסת צריכה להיות אווירה של יראה ממקדש מעט.

ה. קדושת בית הכנסת

איסור זה של נישוק ילדים בבית הכנסת מלמדנו על מהות קדושתו. אנו רואים שבבית הכנסת, שהוא מקדש מעט - בית ה' - כל האהבות האנושיות בטלות כלפי אהבת ה' המתגלה במקום זה. כשבאים לבית הכנסת צריכים לחוש את הפסוקים: "בְּבֵית אֱ-לֹהִים נְהַלֵּךְ בְּרָגְשׁ"; "וְאֵינִי בְּרַב חֶסֶדְךָ אֲבוֹא בֵיתְךָ אֲשֶׁתְּחַוֶּה אֶל הַיָּכֵל קִדְשְׁךָ בִּירְאָתְךָ". היחס לבית ה' צריך להיות ברגש וביראה.

בעל כף החיים מביא מחלוקת בשאלה אם קדושת בית הכנסת היא מדאורייתא או מדרבנן. הוא מביא את דברי היראים, המבי"ט ועוד שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא, והמקור לכך הוא מהפסוק "את מקדשי תראו", שממנו לומדים שיש לנהוג ביראת כבוד כלפי כל מקום שהוא בחזקת קודש, אפילו מקדש מעט, ואם כן למדנו שקדושת בית הכנסת מהתורה. אך מנגד הוא מביא את דעת מהר"י בי רב והפרי מגדים החולקים ומבארים שפסוק זה מלמדנו על בית המקדש ממש ואילו קדושת בית הכנסת היא מדרבנן. אמנם מוסיף הפרי מגדים שיש בשמירת קדושת

בית הכנסת מעין קבלה של נדר כיון שנהגו להתנהג שם בקדושה, וממילא חוזר דינו להיות דאורייתא. החיי אדם מזכיר כדבר פשוט שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא. השולחן ערוך פותח: "בתי כנסיות ובתי מדרשות, אין נוהגין בהם קלות ראש כגון: שחוק והיתול ושיחה בטילה". וכותב שם המשנה ברורה (ס"ק א):

קלות ראש – כי הם נקראים מקדש מעט כמו דכתיב "ואהי להם למקדש מעט". ובמקדש כתיב "ואת מקדשי תיראו", שיהא מוראו של השוכן בה עליו. וכתב בסמ"ק שבעוון קלות ראש בבית הכנסת נהפכין לבית עבודה גילולים חס ושלום.

וממשיך שם השולחן ערוך:

אם צריך ליכנס בהם לצרכו, כגון לקרוא לאדם, יכנס ויקרא מעט או יאמר דבר שמועה, ואח"כ יקראנו, כדי שלא יהא נראה כאילו נכנס לצרכו; ואם אינו יודע לא לקרות ולא לשנות, יאמר לאחד מהתינוקות: קרא לי פסוק שאתה קורא בו או ישהה מעט ואח"כ יצא, שהישיבה בהם מצוה, שנאמר: "אשרי יושבי ביתך" (תהלים פד, ה).

כניסה לבית ה' אינה יכולה להיות לחינם. כניסה לבית הכנסת צריכה להיות רק לשם תכלית השייכת לקדושתו, ואם זה צורך שונה, עליו לקרוא פסוק וכדו'. יש ללמוד מכך שאין לתת לילד להיכנס לבית הכנסת ללא צורך הקשור לקדושתו. הסברה לכך פשוטה, שהרי צריך להרגיל את הילד לקיום מצוות בבגרותו.

חומרת השמירה על קדושת בית הכנסת מבוארת בדברי חכמים, ראשונים ואחרונים. לדוגמה, בספר פלא יועץ מדובר על ההרגשה האמורה להיות לנו בבואנו לשם: "צריך להיות ירא וחרד ורועש ורועד איך יכנס להיכל המלך ככלי מלא בושא וכלימה".

ט. הקושי בהבאת ילדים קטנים

לאור האמור, מובנת חומרת המעשה המובא בתנא דבי אליהו:

מעשה באדם אחד שהיה עומד הוא ובנו בבית הכנסת, וכל העם עונים אחר העובר לפני התיבה הללויה, ובנו עונה דברים של תיפלות. אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תיפלות! אמר להם: מה אעשה לו? תינוק הוא – ישחק! שוב למחר עשה כאותו עניין, וכל העם עונים אחר העובר לפני התיבה הללויה, והוא עונה דברים של תיפלות. אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תיפלות! אמר להם: מה אעשה? תינוק הוא – ישחק! כל

אותן שמונת ימי החג ענה בנו דברים של תיפלות, ולא אמר לו דבר. אמרו: לא יצאה אותה שנה ולא שנתי ולא שילשה, עד שמת אותו האיש, ומתה אשתו, ומת בנו, ומת בן בנו, ויצאו לו חמש עשרה נפשות מתוך ביתו, ולא נשתייר לו אלא שני בנים בלבד, אחד חיגר וסומא, ואחד שוטה ורשע.

דברים אלו של התנא דבי אליהו מובאים במשנה ברורה המזכיר גם את דברי השל"ה (מובא גם במג"א ס"ק א):

בשל"ה קורא תגר על המביאים ילדים לבית הכנסת והיינו קטנים שעדיין לא הגיעו לחינוך מטעם כי הילדים משחקים ומרקדים בבית הכנסת ומחללים קדושת בית הכנסת וגם מבלבלים דעת המתפללים. ועוד גם כי יזקינו לא יסורו ממנהגם הרע אשר נתחנכו בילדותם להשתגע ולבזות קדושת בית הכנסת.

השל"ה מביא בשם "דרך חיים":

בזמן הזה הטף בא לבית הכנסת כדי לתת עונש למביאים אותם, לפי שהוא בא לחלל את קדושת בית אלוקינו ולשחוק בו כברחובות... זה מצחק עם זה, זה מכה את זה, זה מרנן וזה בוכה, זה מדבר וזה צועק. זה רץ לאילך וזה רץ אילך... ויש אשר יתן אביו בידו ספר והוא ישליכו לארץ או יקרעהו... סוף דבר – מקול שטותם כוונת המתפללים נפסדת ונמצא שם שמים מתחלל והמביא טף בזה האופן לבית הכנסת אין ראוי לו לקוות על זה לשכר כי אם לדאוג מן הפורענות... ולא עוד אלא שלפעמים גם האבות משחקים עמם למען ספות הרוה על הצמאה והיותר רע כי יגדלו הנערים על זה המנהג הרע והתכונה הזו וכל אשר יגדלו עוד יוסיפו סרה להתבזות בעיניהם בית הכנסת וקדושתו ולא יתנו כבוד לתורה. וכיון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו, גם כי יזקין, ממנה לא יסור.

אמנם דברים קשים אלו שמצטט השל"ה מתארים תיאור קיצוני, אך מקצת מזה קורה לכל הורים המביאים ילדים כשהם צעירים מדי. לכן הפתרון שמציע השל"ה הוא:

שלא להביא הטף הקטן מאוד לבית הכנסת, כי יפסיד בהביאו ולא ירוויח. אך הטף הגדול קצת יביאנו לבית הכנסת ולא יניחיהו לזוז ממקומו וילמדהו ויזרזהו לענות אמן וקדיש וקדושה. ולא יניחיהו לדבר דברי הבאי וילמדהו לשבת שם באימה ויראה ובזה יהיה לו שכר טוב מאת השי"ת.

גם כשההורים רואים לנכון להביא את ילדם לבית כנסת, משום שלדעתם הילד כבר הגיע לגיל חינוך לתפילה במניין, כשם שבהכנסת ילד ללימוד תורה הזכרנו לעיל שהכניסה ללימוד צריכה להיות מדורגת, בהתאמה ליכולותיו, כך גם בתפילה. תפילה צריכה להיות דבר נעים, שמח וטוב. לכן יש לעשות זאת בהדרגה. מומלץ שהילד יבוא לבית הכנסת רק כאשר הוא משתוקק לכך, יעמוד ליד אביו, ינשק את ספר התורה, יענה אמן, ויחזור לביתו לפני שיאבד את סבלנותו, או יצא החוצה (לאימו או למישהי אחרת המשגיחה עליו), כדי שלא ירוץ לבית הכנסת בבכי, ויפריע למתפללים. הילד צריך לצאת עוד לפני שהגיע לקצה היכולת. מומלץ תמיד לפתח רצון והשתוקקות להגיע עוד ועוד. עדיף להתחיל מאוחר מעט יותר אך עם טעם לעוד, מאשר מוקדם אך ללא מורא מקדש.

הערה נוספת נצרכת בעניין חינוך הילדים, והיא: חינוך הילדים מתחיל בחינוך ההורים את עצמם. עיקר החינוך הוא ב"אישיות לדוגמה" שהילד רואה אצל הוריו. ידוע שמצוות קדושת בית הכנסת היא מצווה הצריכה חיזוק גם אצל חלק מהמבוגרים. כאשר הילדים פוגשים וחווים התנהגות של "מורא מקדש" מצד הוריהם, הדבר חוזר לליבם, ובע"ה גם כשיזקינו לא יסורו ממנו.

י. סיכום ומסקנות

במצוות הקהל התורה מצווה להביא למעמד את כל העם: "הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ". על פי חז"ל משמע שמדובר אפילו בתינוקות קטנים שאינם מבינים כלל, שיש עניין גדול ואפילו מצווה להביאם למעמד ההקהל, ואולי גם לבית הכנסת. ואולם הרמב"ן סובר שמדובר על קטנים שמבינים משהו ולא על תינוקות. ביארנו שהעניין בהבאת הקטנים הוא גם סגולי-נשמתית, וגם חינוכי.

ראינו שיש עניין להביא ילד קטן לבית הכנסת לזמן מועט כדי לנשק את ספר התורה ולספוג כבוד תורה ומורא מקדש.

ככל שהילד גדל, יש להרגילו כפי כוחו וסבלנותו לעמוד ולהתפלל ליד אביו ולענות קדיש קדושה ואמן.

כדברי המשנה ברורה: "אבל כשהגיעו לחינוך אדרבה יביאנו אתו לבית הכנסת וילמדהו אורחות חיים לישב באימה וביראה ולא יניחנו לזוז ממקומו ויזרזהו לענות אמן וקדיש וקדושה".

ראינו שיש עניין גם בהבאת הקטנים לשמיעת קריאת המגילה בפורים.

יש להיזהר שהקטן אינו מפריע למתפללים האחרים, ושהגעתו לבית הכנסת מביאה כבוד לבית ה' ולא חלילה להפך.

ואני הקטן מוסיף: ויעשה הכול בנועם מתוך אישיות לדוגמה. וה' יעזרנו לחנך את עצמנו ואת ילדינו למורא מקדש מעט, ומתוך כך נזכה בע"ה לקיים במהרה "ומקדשי תיראו" כפשוטו.